

Sâm fi şadri'l-İslâm (nşr. M. Adnân Bahât), Amman 1987, III, 89-100; Yahyâ el-Cübürî, *Dürüs fi'l-fürûsiyye min ma' reketi Mu'te*, Katar 1989, s. 129-158; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 329, 330, 334, 335; Mustafa Fayda, *Allah'ın Kılıcı Halid Bin Velid*, İstanbul 1992, s. 142-168; Ali el-Atûm, *Tecribetü Mu'te*, Amman 1406/1986; Serdar Özdemir, *Hazreti Peygamber'in Seriyeleri*, İstanbul 2001, s. 94-106; Elşad Mahmudov, *Sebeup ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* (doktora tezi, 2005), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 223-232; Muhammed Ferrec, "Yevmü'l-işhâdî'l-azîm", *ME*, XLIII/4 (1970), s. 353-359; F. Buhl, "Mu'ta", *EF* (İng.), VII, 756-757.

HÜSEYİN ALGÜL

MU'TED - BILLÂH

(bk. HİŞÂM III).

el-MU'TEMED

(المتمم)

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin
(ö. 436/1044)
usûl-i fıkha dair eseri.

Tam adı *Kitâbü'l-Mu'temed fi usûli'l-fıkha* olan eser, Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Muğnî*'sinin fıkha usulüyle ilgili bölümünden sonra Mu'tezile âlimlerinin usulü'l-fıkha konusundaki görüşleri hakkında günümüze ulaşmış en önemli kaynak olması yanında mütekellimîn metoduyla yazılan fıkha usulü kitaplarının dayandığı dört temel eserden biridir (diğerleri Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Umed*'i, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân*'i ve Gazzâlî'nin *el-Müstaşfâ*'sıdır). İsnevî, Fahreddin er-Râzî'nin *el-Maḥşûl* adlı kitabında genellikle Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'i ile Gazzâlî'nin *el-Müstaşfâ*'sı dışına çıkmadığını, bazan bunlardan nakiller yaptığını, hatta bu iki kitabı ezberlemiş olduğu yönünde bir rivayet bulunduğunu ifade eder (*Nihâyetü's-sül*, I, 4).

Müellif, daha önce hocası Kâdî Abdülcebbâr'ın *el-Umed* adlı eserini şerhettiği halde gerek metnin sistematiğini gerekse ele alınan bazı konuların fıkha usulü kitaplarında yer almasını tasvip etmediği için yeni bir eser telif etme ihtiyacı duyduğunu belirtir. Ona göre özellikle ayrı bir ilim olan kelâma ait meselelere bu kitaplarda yer verilmesi uygun değildir; zira usûl-i fıkha meşgul olacak kimselerin zaten bu ilmi belli bir seviyeye kadar bilmesi gerekir; eğer bu şartı taşımıyorlarsa usul kitaplarına serpiştirilecek kelâm bilgilerini onlara bir şey kazandırması mümkün değildir (*el-Mu'temed*, I, 7).

Kitabın sistematiğini baş tarafta müstakil bir bölümde gerekçeli olarak açıklayan müellif sırayla şu konuları ele almaktadır: Usûl-i fıkha'nın tarifi ve muhtevası; kelâm (söz) ve taksimi, hakikat, mecaz, edatlar; emir-nehî; umum-husus, bunlarla bağlantılı bazı yorum kuralları; mücmel-mübeyyen; mükelleflerin fiilleri ve Hz. Peygamber'in fiillerine bağlanacak sonuçlar; nâsih-mensuh; icmâ; haber çeşitleri; kıyas ve ictihad; hazr (yasak) ve ibâha; müftî ve müsteftî.

el-Mu'temed'i ilmi bir değerlendirmeye tâbi tutan Abdülvehhâb Ebü Süleyman'ın eserle ilgili tesbit ve düşünceleri şöylece özetlenebilir: Konunun felsefî ve kelâmî boyut kazandığı durumlarda yer yer anlaşılmasında güçlük olsa da genellikle eser sağlam ve açık bir üslûpla kaleme alınmış olup ictihad, tahlil, metot ve sunuş açılarından başlı başına bir ekol sayılır. Sunuş biçimi konunun özelliğine göre değişiklik göstermektedir. Üzerinde ihtilâf bulunmayan hususlarda bilgilendirme ve tahlille yetinilmekte, hatta bazı başlıklar içeriği özetleyici nitelikte olmaktadır. İhtilâf bulunan konularda ise başta Mu'tezile âlimlerinin görüşü olmak üzere değişik görüşler, dayandıkları deliller, karşı görüşler ve delilleri, ardından bu delillere verilen cevaplar kaydedilmektedir. Müellif, eserin başında kelâm meselelerinin fıkha usulünde değil kendi yerinde incelenmesi gerektiğini savunduğu halde bazı meseleleri hüsün kubuh konusundaki Mu'tezile anlayışına uygun biçimde ele alabilmek için kendisi yer yer bu önerisine riayet etmemiştir. Başkalarının fikirlerini aktarmakla yetinmeyen Ebü'l-Hüseyn, Mu'tezile imamlarının ortaya konanlar dahil olmak üzere katılmadığı görüşleri tenkit etmekte, kendi kanaatini ve önerisini belirtmektedir. *el-Mu'temed*, müellifin düşünce hürriyetine önem veren müctehid bir âlim olduğunu gösteren çeşitli örnekler ihtiva eder. Fakat onun bu tavrı özellikle tutucu Mu'tezile mensuplarınca hoş karşılanmadığından eserlerine gereken değer verilmemiştir. Öte yandan *el-Mu'temed* genel olarak Mu'tezile mezhebinin, özel olarak da Kâdî Abdülcebbâr'ın görüşlerini günümüze taşıyan orijinal bir kaynak olması bakımından bu mezhebe ait eserlerin kaybolmasından kaynaklanan ilmi boşluğu doldurmada ayrı bir öneme sahiptir (*el-Fikrû'l-üşûlî*, s. 224-262).

Ahmed Bekîr (I. cildin kapağında yanlışlıkla Muhammed Bekr yazılmıştır) ve Hasan Hanefî'nin yardımıyla Muhammed Hamîdullah tarafından tahkik edilip iki cilt

halinde yayımlanan kitabın (sonunda Dımaşk 1384-1385/1964-1965), müellifin *el-Mu'temed*'e zeyil olarak kaleme aldığı *Kitâbü Ziyâdâtü'l-Mu'temed* adlı bir risâlesiyle usûl-i fıkha dair müstakil bir eser şeklinde kaleme aldığı *Kitâbü'l-Kıyâsi's-şer'î* adlı eseri de yer almaktadır. Eserin başına Muhammed Hamîdullah tarafından Fransızca olarak kaleme alınan ve fıkha usulü, Mu'tezile, müellif ve eseri hakkında önemli bilgiler içeren bir giriş konmuştur. Kitabın ilmî esaslara riayet edilmeden Halîl el-Meys tarafından yapılmış ikinci bir neşri daha bulunmaktadır (Beyrut 1983). Ayrıca icmâ kısmını Marie Bernard doktora çalışmasının bir bölümü olarak Fransızca'ya tercüme etmiştir (Paris 1970).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dımaşk 1384-85/1964-65, I-II; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 1-46; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir el-Âvânî), Riyad 1399/1979, neşredenin girişi, I, 58; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVII, 587-588; İsnevî, *Nihâyetü's-sül*, I, 4; İbn Haldûn, *Mukaddime*, III, 1065; Keşfü'z-zunûn, II, 1732; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 259; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 669; Abdülvehhâb Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi: İlmü usûli'l-fıkha* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1973, tercüme edenin girişi, s. 86-87; Abdullah Mustafa el-Merâgî, *el-Fetḥu'l-mübîn*, Beyrut 1394/1974, I, 236; Sezgin, *GAS* (Ar.), II, 415; Abdülvehhâb İbrâhîm Ebü Süleyman, *Kitâbetü'l-baḥşî'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 433; a.m.f., *el-Fikrû'l-üşûlî*, Beyrut 1404/1984, s. 199-200, 224-262; Tayyib Okıç, "Dımaşk'daki Fransız Enstitüsünün Son İslâmî Neşriyatı", *A'İFD*, XIV (1966), s. 283-288; Muhammed Hamîdullah, "Usûl al-Fıkha'nın Tarihi", *İTED*, II/1 (1956-57), s. 7-8.

AHMET AKGÜNDÜZ

MU'TEMİD - ALELLAH, Ahmed b. Ca'fer

(المتمم على الله أحمد بن جعفر)

Ebü'l-Abbâs el-Mu'temid-Alellâh Ahmed b. Ca'fer el-Mütevekkil-Alellâh el-Abbâsî
(ö. 279/892)

Abbâsî halifesi
(870-892).

229 (843) veya 231'de (845) Sâmerâ'da doğdu; Mütevekkil-Alellâh'ın oğludur. Mühtedî-Billâh'ın Türkler tarafından tahttan indirilip işkenceyle öldürülmesinin ardından göz hapsinde tutulduğu el-Cevsaku'l-Hâkânî'den alınarak halife ilân edildi (16 Receb 256 / 19 Haziran 870). Tahta çıkınca babasının veziri Ubeydullah b. Yahyâ b. Hâkânî tekrar bu makama getirdi ve daha sonra devletin yönetimini kardeşi Muvaffak'ın eline bırakarak vaktini eğlenice ve av partilerinde geçirmeye başladı.